

19-дәріс

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АШЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

САЯСИ ФИЛОСОФИЯҒА КІРІСПЕ

Меншікті бөлу: Роулз бен сыншылар

Гипотетикалық келісімшарт әдісі.

Неліктен Роулздың дәлелдерін қатаң ескеруіміз керек? Міне, бір жаман себеп. Роулз келісімшартқа гипотетикалық дәлел келтіреді. Гипотетикалық шарттың нәтижелері ретінде дәлелдеуге болатынның бәрі әділ. Сондықтан Роулз әдісінің нәтижесі жарамды көрінеді. Дегенмен, негіздеме жасаудағы бұл әрекеттің осал қыры – гипотетикалық шарттың нәтижесі ретінде көрсетіле алатын кез келген нәрсе әділетті. Әрине, бұл – жалған. Мынандай жағдайды елестетіп көрейк: бір кітаптың көшірмесіне сіз маған барлық жиған-тергеніңізді беруіңізге тура келді.

Кез келген ойдан құрастырылған келісімшарт тәрізді, бұл болжам гипотетикалық шарт болып табылады.

Нәтиже мүлдем әділ емес және кез-келген жағдайда басқа гипотетикалық келісімдердің нәтижелерімен қайшы келеді. (мысалы, сіз көшірмені қабылдамайсыз, немесе мен сізге дүние меншігіңіз қайтармадым)

Дегенмен, Роулздың гипотетикалық келісімшарттарына байыппен қараудың себептері бар. Роулз өзінің гипотетикалық келісімшартын ерекше мәртебеге ие деп мәлімдейді, себебі келісімшарттық жағдайының әрбір элементі - бастапқы позиция - әділ болуы мүмкін.

Бастапқы ұстанымның шектеулері

Бастапқы ұстаным – өкілдіктің құрылысы. Әр элемент моральдық негізде қабылдайтын немесе қабылдауға болатын нәрсені білдіреді. Мысалы, екі жақ әу бастан өзінің жыныстық белгісі туралы хабардар болмаса, онда жыныстық бойынша кемсітушіліктің теріс екеніне сендіруге болады. Бұрын көргеніміздей, Роулздың білімсіздікті қабылдау арқылы бейтараптықты қамтамасыз етеді.

Айта кететін жайт, біз бастапқы ұстанымда екі түрлі шектеулердің орын алуын көре аламыз.

Олардың бірі, барлық элементтер, білім мен білімсіздік туралы моральдық қағидаларды түгелі немесе түгелге жуығы талассыз ортақ деп қабылдайтын наным-сенімдерін дұрыс көрсетуі керек

Екінші жағынан, бастапқы келісім-шарт қол жетімді болуы керек. Ол дегеніміз, адамдардың алғашқы позициясы келісімге немесе соған жақын болу мүмкіндігі деп сипатталуы, әйтпесе әдіс сәтсіздікке ұшырайды.

Егер келісімшарт жасағандар тарапынан бастапқы ұстанымдарында енгізілгенін элементтері әділ емес екендігін көрсете алсақ, ол Роулзқа қарсы жойқын аргументтердің бірі болар еді.

Сыншыларының біреулері Роулздың негізгі тауарларға қатысты еркіндігі, мүмкіндіктері, байлығы, табысы және өзін-өзі бағалаудағы әлеуметтік негіздері бойынша таңдау керек деген ұстанымына қатысты;

Тағы бір сын-қатер ол Роулздың келісімшарт жасаушыларының өзінің табиғи және әлеуметтік негізін білмеуін қалайтындығында.

Сыншыларға күмән тудыратынның бірі ол Роулздың таңдаулы талап негіздемесі. Ол адамар еркіндік, мүмкіндіктер, байлық, табыс және өзін-өзі құрметтеу тұрғысынан таңдау жасау туралы.

«Игі істердің жұқа теориясы»

Роулздың алғашқыда адамдардың игілік туралы түсінігінен беймәлім болу туралы шешімі салдарынан бастапқы тауар енгізілген болатын.

Таңдау жасау үшін адамдар «игі істердің жұқа теориясына» ие болу керек .

Демек, басқаша айтқанда, бастапқыда тұрған адамдар жақсы мен жаманды түсінбейді. Тек негізгі тауарларды ғана таниды және Роулздың пікірінше негізгі тауарлады қалайды. Бұл қадамның философиялық негіздемесі – не қаласа да ол рационалды адамдардың таңдауы ма? Яғни, сіз өмірден бар қалайтыныңыз бұл - еркіндік, мүмкіндіктер, табыс, байлық пен өзін-өзі құрметтеудің әлеуметтік негіздері.

Олар «барлық мақсаттарға арналған құралдар» әмбебап болып көрінгенмен, әсіресе, пайдаға, жалақыға және алмасуға негізделген заманауи капиталистік экономикаларда өмір сүруге қолайлы.

Дегенмен, Роулздың бастапқы ұстанымы коммерциялық емес, көп коммуналдық, өмір сүру формалары болуы мүмкін, демек, байлық пен табыс, тіпті еркіндік пен мүмкіндіктің де аз рөл атқаратыны туралы жақсы түсінік.

Роулздың пікірінше, келісімшартқа қол қоятын екі жақ өздерінің табиғи және әлеуметтік активтері туралы хабардар емес. Бірақ моральдық көзқарасты қалай анықтаймыз?

Табиғи және әлеуметтік активтер

Кітап: Саяси философияға кіріспе
Дәріс: Меншікті бөлу: Роулз бен сыншылар
Дәріс авторы: Есбол Мұханбетқалиев

Роулздың жауабы: Табиғи және әлеуметтік активтерді иелену «адамгершілік тұрғыдан еріксіз». Ешкім ешкімнен күшті, немесе интеллектуалды, жақсы көрінуді басқа адамға қарағанда лайықты емес.

Немесе бай отбасында және әсіресе білімді ата-аналардан туылғаны ол кездейсоқ.

Сондықтан ешкім осындай жағдайды өз пайдасына асыруға немесе кірістерден пайда көруге лайықсыз. Осындай сенім, бастапқыда адамдар бұл факторларды білмейтініне негізделген.

«Біз табиғи активтерді «ортақ активтер» деп атаймыз, олар қоғамның барлық мүшелері пайда әкелетін нәрселер.

Осындай ұстаным әділ ма?

Мысалы, өз талантымыздан нәліктен пайда көрмеске? Немесе ұтымды жағдайда болмасқа? Атам айтқанда, егер біреу басқаларға қарағанда өзінің қабілеті мен талантын дамыту үшін аянбай еңбектенсе, онда ол жақсы нәтижеге, немесе шеберлікті дамытып қандай да бір сыйақыға өзін лайық деп санайды.

Бірақ Роулздің пікірінше, тіпті күш-жігер жұмсау немесе белгілі бір мақсатқа адалдықпен әрекет ету қабілетінің астарында әлеуметтік және табиғи факторлардың жатуы себеп болады – дейді. Оларды бақылау немесе өз бетімен дамыту сіздің қолыңыздағы іс емес – деген Роулз сенімде.

Бәлкім, Роулз осындай аргументтермен ешкімді сендіре алмайтын да шығар. Мүмкін кейбір адамдар Роулздың бастапқы ұстанымдарын да жоққа шығарар, және оған негізделген екі әділдік принципін да қабылдамас. Енді Роулздың көзқарастарының басқа да түстарын талқылайық.

Нозик және үлгілер

Көпшілігі, Роулз теориясының негізгі қиындығы ол қолданатын әдісте емес, әдістің негізінде қол жеткізген нәтижелер деп санайды. Атап айтқанда, кейбір сыншылар Роулздың әділеттілігінің екі қағидатына қарама-қайшы екендігін айтады. Атап айтқанда, олар «Еркіндік принциптері мен Айырмашылық принципі». Оларды дәйектілікпен орындау мүмкін емес, өйткені бұл түрі диаметральді қарама-қарсы.

Осылай, Айырмашылық қағидаты Еркіндік принципіне қайшы келіп, еркіндік теңсіздігіне жол береді. Алайда, қарама-қарсы шағым жиі жасалады, ал егер ол дұрыс болса, Роулз жобасына қатты зиян келтіреді: адамдарға еркіндік беру дегеніміз жеке меншікке қатысты ешқандай шектеулер қою мүмкін емес дегенді мойындау. Адамдар қанша меншікке қол жеткізе алады, және онымен не істей алатындығы, жеке еркіндікті шектеудің бірден бір жолы.

Аргументтердің бірі, Егер біз еркіндікті теңестіруге ұмтылатын болсақ, онда біз меншікті де теңестіруіміз керек. Өйткені бай кедейлерден де көп нәрсе істей алады демек, еркіндігінің де шеңбері кең. Онда, айырмашылық қағидаты еркіндіктің теңсіздігіне жол ашып Еркіндік принципіне қайшы келеді.

Алайда, қарама-қарсы пікір дұрыс болса, Роулздың жобасына нұқсан келтіреді: адамдарға еркіндік беру дегеніміз жеке меншікке қатысты ешқандай шектеулер қою мүмкін емес дегенді білдіреді. Адамдардың қаншалықты иелік ете алатындығын шектеу және олармен не істей алатындығын белгілеу, жеке еркіндікті азайтудың бір жолы. Еркіндікті дұрыс құрметтеу айырмашылық қағидатын немесе шын мәнінде кез келген өзге меншікті бөлу қағидатын жоққа шығарады.

РОБЕРТ НОЗИК (1938–2002)

Бұл аргументтің маңызды нұсқасын ұсынады. Ол біз атап өткен еркін нарықты қорғаудың либертариандық нұсқасын алға тартады.

Роберт Нозиктің Роулзға қарсы дәлелі кейбір жіктеуден басталады. Біріншіден, ол «тарихи» және «соңғы күйдегі» әділдік теорияларын бөліп көрсетеді. Әділеттілік теориясы, теориясы, оның құрылымына қарап, қарапайым жағдайдың бар-жоғын анықтауға болады.

Мысалға, егер сіз осы тарауда бұрын сипатталған табыстар парадында бейнеленген үлестірім әділетсіз болғанына сенімді болсаңыз (немесе егер сіз оны әділ деп санасаңыз) жай сипатталған мәліметтер негізінде, соңғы күй теориясы. Бірақ, егер сіз өз ресурстарын қалай алғаны немесе қорлар бөлінген негіз туралы қосымша ақпарат қажет деп ойласаңыз, сіз тарихи теорияға сенесіз.

Нозик екі түрлі тарихи теорияны ажыратады: паттернді және паттернді емес. Паттернді теориялар бөлу кейбір үлгілерге сәйкес болуы керек: «Әрбіріне ерекше...». Олардың әрқайсысына олардың қажеттіліктеріне сәйкес...әрқайсысына өздерінің шамасына қарай... әркімнің құмарлығына, немесе олардың әрқайсысының мәртебесіне сәйкес. Жалпы әрқайсысына үлгіге сәйкес бейімделген теориялар мысалдары болар еді.

Паттернді емес теориялар мұны жасамайды. Іс жүзінде олар «процедуралық» теориялар болып табылады. Паттерндік теорияда әділ бөлудің мәні - әр адамның заңды рәсімдер арқылы өтетін тауарларды

сатып алу мәселесі болып табылады. Нозиктің теориялары паттернді емес. Нозиктің пікірінше, барлық теориялар, немесе паттерн немесе аяқталған болып табылады. Және бәрін бірдей паттерн арқылы жеңуге болады, ол еркіндікті құрметтеудің деңгейін көрсетеді.

Нозик сізді сүйікті паттернмен реттейтін қоғамды елестетуді сұрай бастайды. Сіздің көзқарасыңыз әділеттілік қажеттіліктерге сәйкес бөлуді талап етеді деп есептейік. Неғұрлым көп қажет болса, соғұрлым көп болуы керек. Мысалы, бұл мүлікті қоғамға таратып, адамдарға олардың қажеттіліктеріне сәйкес ақшалай берілсін делік. D1 сипатын таратуды атаңыз. Нозик баскетболшы Вилт Чемберленді өз үйінде ойнайтын әрбір көрерменге 25 цент алу үшін өз командасымен келісім жасады деп елестетуді сұрайды. Стандартты қақпадан басқа турниктерге төлейтін ақшаға қосымша, олар әрқайсысы қақпаны өтіп бара жатқанда әрқайсысын арнайы қорапқа салуға тиіс. Маусымның соңында бір миллион адам қорапты тоқсанына түсірді. Тиісінше, Уилт Чемберлен 250,000 долларға жақсырақ, сондықтан мүлікті жаңа бөлу - бұл нәтиже. Жаңа D2 таратылымына қоңырау шалыңыз. Осы өте қарапайым мысал негізінде Нозик бірнеше маңызды қорытынды жасауға құқылы:

Біріншіден, кез-келген паттерн - ол қандай болса да - адамдардың еркін әрекеттерінің бұзылуына әкеледі. Бұл жағдайда «әрқайсысы өз қажеттіліктеріне сәйкес» үлгісі болды, және ол, негізінен, адамдардың тұтыну шешімдерімен бұзылды. Бір миллион адам өз ақшаларын шоколадқа жұмсамай, Уилт ойын тамашалауды шешті. Қандай үлгі болмасын, кейбір еркін әрекеттер (алмасу, сыйлықтар, құмарлықтар немесе басқалары) оны бұзуға әкеліп соғады.

Ал егер адамдар үлгіні ұстануға шешім қабылдаса не істеу керек? Бұл практикада қиындық тудыруы мүмкін, бірақ белгілі бір ауытқу диапазонында қалу тым қиын болмауы мүмкін. Екінші жағынан, бәрін де, барлығымен де, осындай түрде мотивациялауды күту орынды ма? Егер қоғам дұрыс үлгі туралы келісімге келмесе, онда, әрине, ең әлсіз болады.

Нозиктің екінші тұжырымдамасы одан да маңызды. Егер D1 дұрыс болса және адамдар өз еркімен D1-ден D2-ға көшіп кетсе, онда ол, D2-ді де дұрыс деп саналады. Бірақ мұны қабылдағаннан кейін, біз түпнұсқалық үлгіге бағынбайтын, жай бөлінулер болуы мүмкін екенін мойындадық. Осылайша, әділдік туралы барлық тұжырымдамалар жоққа шығарылды. Демек, бұл қадамға қарсы тұру үшін қорғаушылар үшін өте маңызды. Бір стратегия - бұл D1-ден D2-ге көшу ерікті болғанын жоққа шығару. Уилт командасының жақтастары оған ерікті түрде ақша берген жоқ деп ойлау ақылсыз болып көрінсе де, олар D2-ті әкелетінін түсінді. Бұл күрделі сәт. D2 ерікті іс-әрекеттердің нәтижесінде пайда болғанымен, бұл адамдар ерікті түрде D2-ті әкелді. D2 олардың іс-әрекеттерінің нәтижесі болатынын тіпті білмеген жағдайда қалай болуы мүмкін еді?

Дәлелдеуге қарсы тұрудың тағы бір тәсілі, егер D2 тек ерікті жолмен пайда болса да, бұл әділетті екенін дәлелдемейді. Мүмкін, Уилттің байлығы нарық арқылы, билік жүргізу арқылы, немесе тауарларды жинауға, немесе кез келген нәрсеге айналдыруға мүмкіндік береді де, басқа адамдарға зиян келтіруі мүмкін. Сонымен қатар, Уилттің компаниясының жаңа байлығына қатысты заңды шағымдар да болуы мүмкін.

Алайда, егер бұл жауапты қолдаса да, Нозиктің үшінші аргументі - ең маңыздысы. Паттерндер тек қана еркіндік үшін қыруар сомаға тиесілі болуы мүмкін. Мысалы, біз үлгіні сақтап қалуды шештік дейік. Кейбір адамдар «Ұзақ тәрізді» алмасулармен айналысқысы келетінін ескерсек, бұл үлгі жақын арада бұзылады деп ойлаймын. Сонымен, біз не істеуіміз керек? Нозик бізде тек екі балама бар деп пайымдайды. Немесе оны бұзуға мәжбүрлеуге тыйым саламыз (мысалы, Василий Гроссманның кафесінің иесі болатынын есте сақтаңыз) немесе біз меншік- мүлікті қайта бөлу үшін нарыққа үнемі араласамыз. Қалай болғанда да, адамдардың өміріне араласуға тура келеді: оларды өздері қалаған нәрселерден бас тартуға немесе байлық пен табысқа ие болуды зерттеп, кейбіреулерін кейде алып тастау керек. Бірақ қайсысын таңдайтын болсақ та, біз адамдардың еркіндігіне кедергі келтіреміз. Еркіндікті дұрыс құрметтеу, демек, паттернді орындауды болдырмайды.

Ақшасыз коммунизмде мүліктің теңсіздігі неге бар?

Бұл тұжырымдар жеке меншікті мүлдем жойғысы келетіндер үшін де, жарамды деп пайымдайды Нозик. «Ақшасыз коммунизмде» де адамдар әлі күнге дейін тауарларды бөлуге, ал кейбіреулері сауда-саттық пен айналысуды қалайды. Шебер трейдерлер пайда бөлене алады. Бұдан басқа, шағын өндірістер іске қосылуы мүмкін. Мүмкін, кейбіреулер өздерін заңсыз сатып алған жиһаз немесе кәстрөлдерден шығарып, алмасу үшін қосымша тауарлар шығара алады. Осылайша, ақшасыз болса да, мүліктің теңсіздігі пайда болады.

Уилт Чемберленнің аргументтерінің Роулз үшін қандай салдары бар? Нозикке келетін болсақ, қатысты айырмашылық принципі әділдік тұжырымдамасының паттерні болып табылады. Меншікті бөлімнің ең тиімді тәсілі ретінде, пайдаңыз ең төмен деңгейіне негізделген мүмкіндігі орын алу керек. Бірақ айырмашылық қағидатына сәйкес адамдар кіріс пен байлыққа қол жеткізсе, біреулері оны жұмсайды, ал басқалары көбірек алып жинайды. Ал ерте ме, кеш пе айырмашылық принципі қанағаттандырылмайды. Меншік қайта бөлінуі қажет. Нозиктің пікірінше, бұл адамдардың еркін өмір сүруіне кедергі келтіреді. Енді Роулз үшін еркіндік қағидаты айырмашылық қағидатынан басымдыққа ие екенін еске түсірейік. Егер шын мәнінде, айырмашылық қағидатын сақтау еркіндікті шектейді, сияқты, Роулзтың өз дәлелдері айырмашылық қағидатынан бас тартуға мәжбүр етеді. Нозиктің пікірінше, еркіндікке деген дұрыс көзқарас мүлкті мәжбүрлеп бөлумен үйлеспейді - дейді.

Роулздың бұл тұжырымға бірнеше дәйекті жауаптар береді. Біріншіден, Еркіндік қағидаты бостандығын жарияламайды. Керісінше, Роулз адамдарға сөз бостандығы немесе мемлекеттік лауазымға өту құқығы сияқты «негізгі еркіндіктер» деп кең ауқымды схеманы ұсынады. Шексіз бостандық жоқ, адамдар мемлекеттің араласуынан мүлдем босатылуы керек деп айтпайды. Сондықтан Роулздың екі әділдік қағидаты арасында ресми сәйкессіздік жоқ.

Дегенмен, Нозиктың шабуылының күшіне қарсы тұру үшін әлдеқайда сенімді нәрсе қажет. Роулздың көзқарастарында формальды сәйкессіздік орын алса да, Нозиктің ескертуі бойынша, айырмашылық қағидаты кез келген паттерндік әділеттілік қағидаттар секілді, тек адамдардың өміріне үнемі араласуымен ғана жүзеге асуы мүмкін емес пе? Роулз жауап ретінде, Нозик үлгіні қалай сақтап қалу туралы еліктіретін бейнесін жасағанын айтады. Шынымен де, қоғамды айырмашылық қағидаты бойынша реттеу үшін, кейбір мәмілелерге тыйым салу және меншік-мүлкті қайта бөлу қажет. Бірақ өркениетті, инвазивті емес, салықтық және әлеуметтік жүйелерді үйлестіру арқылы жасалуы мүмкін. Ірі табыстарға ие адамдарға ауқымды салық салады. Төмен табыстары бар адамдар табысқа толықтырулар қосылады. Салық - белгілі бір мәмілелерге тыйым салу тәсілі және кірісті қайта бөлу тәсілі. Ал салықты төлеу жағымсыз болса да, адам өміріне үлкен кедергі келтірмейді.

Дегенмен, Нозик бұл жауапты күткен. Салық салу, дейді ол, мәжбүрлі еңбекпен тең. Және біз бәріміз мәжбүрлі еңбекке қарсы болғандықтан, салық салудан да бас тартқымыз келеді. Шын мәнінде, әркім мәжбүрлі еңбекке қарсы емес.

Руссоның айтуынша, Салық салу мәжбүрлі еңбектен гөрі бостандыққа қайшы. Бірақ не себептен Нозик бұл талапты жасыруы керек, ол оның алдында абсурд деп айтады? Жауап мынада. Мысалы, сіз қырық сағаттық жұмыс істесеңіз және сіздің жалақыңыздың 25 пайызы кедейлерге қайта бөлу үшін салық салынууда. Бұдан қашып құтылуға ешқандай жол жоқ. Егер сіз өзіңіз жасаған жұмысты орындап жүрсеңіз, онда сіз осы салықты төлейсіз. Сәйкесінше, аптаның он сағатында (уақыттың 25 пайызы) сіз басқа адамдарға жұмыс істеуге мәжбүр боласыз. Аптасына он сағат бойы сіз құлдан артық емессіз. Демек, салық салу - уақыттың ұрлануы. Бостандықты бағалайтын кез келген адам Нозикқа осындай жағдайды қалай қабылдайуды ұсынады?

Салық салу бір адамға басқа біреуді жұмыс істеуге мәжбүрлейді деген ойда шындық дәні болып көрінеді. Бірақ оны мәжбүрлеп еңбек немесе құлдық деп атауға болмайды. Роулздың қорғаушылары былай деп түсіндіреді. Біз одан да үлкен маңызға ие нәрсені жоққа шығармауымыз керек. Қайта бөлу үшін салық салу, сондай-ақ, кедейлердің табысын ұлғайту, еркіндікті арттырады, және кедей адамдарға таңдау мүмкін береді. Осылайша жүйенің қандай түрі еркіндікті қамтамас етеді деген сұрақ ашық болып қалады.

Сайып келгенде, меншікті бөлуде әділеттілікті қалай қамтамас етеміз?

Біздің алғашқы сұрағымыз еркіндік құндылығын анықтауымыз, меншікті бөлуде негіз бола ала ма? Әрине жоқ. Барлық теориялар (утилитаризмді қоспағанда) бостандық негізіндегі, басқа да құндылықтармен қорғалған, бірақ дәлелдердің бірде-біреуі дәлелді емес. Дегенмен Роулздың әділдік қағидалары дұрыс ма, жоқ па, ол саяси философияны талқылауды жалғастыруға болатын шеңберді қамтамасыз етудің керемет қызметі жасады. Және Роулз қазір саяси философиядағы белгілі тұлға болып табылады.